

DE TOESTAND WAS GELIJK AAN VORIGE JAREN, De Bilt in het jaar 1900

Ellen Drees

„De toestand was gelijk aan vorige jaren” en zinnen van gelijke strekking komen veelvuldig voor in het Verslag van den toestand der gemeente De Bilt over het jaar 1900.

Opzienbarende gebeurtenissen vonden dan ook niet plaats toen De Bilt 100 jaar geleden de overgang maakte naar een nieuwe eeuw. Nu De Bilt op weg is naar een nieuw millennium leek het de leden van de onderzoeksgroep een aardig idee om de lezer mee te nemen naar een aantal zaken die een eeuw geleden een rol speelden in de gemeente. Dit artikel is het eerste in een reeks van vijf. Deze serie zal aan de hand van het jaarverslag van 1900 een beeld schetsen van de situatie 100 jaar geleden.

Sinds 1833 moest iedere Nederlandse gemeente jaarlijks een vragenlijst invullen over „den toestand der gemeente”. In 1900 bestond het verslag uit 13 hoofdstukken. De verslagen dienden als grondslag voor het

situatie in De Bilt. Behalve de zinsnede „De toestand was gelijk aan vorige jaren” is ook de opmerking „Bestaan hier niet” heel wat keren in het Jaarverslag terug te vinden. Een aantal onderdelen is niet ingevuld omdat de vragen hierover maar eens in de vijf jaar beantwoord hoefden te worden. Voor sommige antwoorden zijn we dus aangewezen op het jaarverslag van 1901.

I N H O U D.		BLADZ.
HOOFDSTUK I.	Bevolking	5
„ II.	Verkiezingen	6
„ III.	Gemeentebestuur	7
„ IV.	Geldmiddelen	11
„ V.	Gemeente-eigendommen, werken en inrichtingen	13
„ VI.	Medische en Gemeente-politie	21
„ VII.	Nationale Militie en Schutterij	30
„ VIII.	Kerkelijke Zaken	31
„ IX.	Onderwijs, kunsten en wetenschappen	32
„ X.	Armoezen	40
„ XI.	Landbouw en veeteelt	43
„ XII.	Nijverheid, Handel en Scheepvaart	49
„ XIII.	Inrichtingen, in verband staande met de uitoefening van handel en andere bedrijven	58

De inhoudsopgave van het Jaarverslag van 1900.

provinciale jaarverslag. Sommige hoofdstukken in het Jaarverslag waren niet of nauwelijks relevant voor De Bilt. De hoofdstukken IX, over *Onderwijs, kunsten en wetenschappen* en hoofdstuk XIII, over *Inrichtingen, in verband staande met de uitoefening van handel en andere bedrijven* bevatten vele vragen die niet van toepassing waren op de

Aan de vooravond van de nieuwe eeuw telde De Bilt nog net geen 3.000 ingezetenen. Het aantal mannen bedroeg 1.517, het aantal vrouwen 1.477. In het totaal telde De Bilt dus 2.994 inwoners. Een jaar later, op 31 december 1900, waren er 94 inwoners bijgekomen, een bevolkingsgroei van iets meer dan 3%. De bevolkingstoename was deels het gevolg van een geboorteoverschot. Er werden dus meer mensen in de gemeente geboren (95), dan er overleden (41).

Daarnaast kende De Bilt sinds jaar en dag ook een vestigingsoverschot. Ieder jaar kwam er een flink aantal nieuwe bewoners bij. In 1900 waren dit er 373, in datzelfde jaar hadden echter 333 personen de gemeente verlaten, zodat er een vestigingsoverschot van 40 inwoners was.

Alleen personen uit de hogere inkomensgroepen waren kiesgerechtigd. Na jarenlang gesteggel kwam er in 1896 een nieuwe Kieswet die tot gevolg had dat meer mensen kiesgerechtigd werden. Elke gemeente moest een kiesregister bijhouden dat de kiesgerechtigde personen (toen nog alleen mannen!) bevatte. Wie in aanmerking kwam werd

bepaald door een ingewikkelde rekensom van het bedrag dat men aan belastingen betaalde, de huurwaarde van het huis, de hoogte van het pensioen of het loon, het spaargeld, diploma's en nog een aantal zaken. Het aantal Biltse kiezers dat gerechtigd was te stemmen op leden van de Tweede Kamer en Provinciale Staten was 323. Het aantal kiesgerechtigden voor de gemeenteraad lag lager, namelijk 291. Van dat kiesrecht werd echter geen gebruik gemaakt. Bij de twee raadsleden, die 27 maart 1900 geïnstalleerd werden, staat opgemerkt „zonder stemming gekozen”. Uit welke personen de gemeenteraad bestond in 1900 ziet u in onderstaande tabel:

	jaar van aftreden
Jhr. Mr. D. Bloqc van Haersma de With	1903
D. Wernsen	1901
Mr. J.E.W. Twiss	1905
M. van Marwijk Kooij	1903
Mr. P.H.R. van Rossem	1903
G.L. baron van Boetzelaer	1901
S. Floor	1905

Een aantal raadsleden bezat een dubbele functie. Zo was Bloqc van Haersma de With de burgemeester tegen een jaarwedde van f 750,-. Tot wethouders waren benoemd de heren Van Rossem (tot 1902) en tijdelijk Van Marwijk Kooij. Zij kregen hiervoor jaarlijks een vergoeding van f 25,-. In 1900 werd Van Rossem benoemd tot ambtenaar van de burgerlijke stand.

Het aantal gemeenteambtenaren was nog op een hand te tellen. Wie dit waren staat in het vijfjaarlijkse overzicht van 1901. Mr. A. Pronk van Hoogeveen was behalve secretaris ook gemeenteontvanger. Voor de eerste functie bedroeg zijn jaarwedde f 700,-; voor de tweede f 450,-. Gijsbertus van Santen was tegen een jaarwedde van f 300,- bode en klerk ter secretarie. Het laatste ambt werd ook uitgeoefend door P.P.C. Kraay voor een jaarsalaris van f 200,-. A. van Dulst was de gemeentelijke deurwaarder tegen een vergoeding van f 25,- per jaar. Niet genoemd in het vijfjaarlijkse overzicht zijn de in 1900 aangestelde doodgraver J. Kraaykamp en de

asch- en vuilnisman W. van Nimwegen. De functies werden toen nog parttime uitgeoefend. Steven Floor bijvoorbeeld was landbouwer op zijn boerderij aan de Groenekanseweg 124 en bakker Daniël Wernsen had een zaak aan de Dorpsstraat. Ook de overige raadsleden hadden allen andere werkzaamheden. Bovendien hadden zij hun landerijen te beheren, die overigens sterk varieerden in oppervlakte. Timmerman Van Santen en de vuilnisman hadden ieder hun eigen bedrijf. De doodgraver was tevens de lokale brievenbesteller. Deurwaarder Van Dulst was vooral bekend als veldwachter.

A. van Dulst (met snor) te midden van de Biltse IJclub (foto uit 1917). Van Dulst was toen inmiddels bevorderd tot inspecteur van politie.

Een van de taken van de gemeenteraad bestond uit het vaststellen van verordeningen. In 1900 werden vijf verordeningen vastgesteld, waaronder de jaarlijkse 'Verordening op de heffing en invordering eener plaatselijke belasting naar het inkomen'. De 'Verordening op de heffing en invordering van begrafenisrechten' en de 'Verordening tot regeling van de inrichting en het gebruik der Algemene Begraafplaats' waren natuurlijk nauw met elkaar verbonden. Over de nieuw opgerichte begraafplaats aan de Brandenburgerweg leest u meer in ningen hadden betrekking op een 'Verordening tot wijziging van de verordening op het bouwen en slopen' en een 'Verordening houdende regeling betreffende de politie op de openbare wegen, de politie op de wateren, de openbare middelen van vervoer, de verlotingen, de collecten, de openbare gemakkelikheden en de optochten'. Net als in hoofdstuk VI heeft het woord

'politie' hier nog de ouderwetse betekenis van 'zorg voor de veiligheid'. Ook het vaststellen van de begroting en het benoemen van ambtenaren, wethouders, onderwijzers en dergelijke was een steeds terugkerende taak van de raad, net als het vaststellen van de jaarlijkse vergoedingen. De komst van de moderne tijd werd weerspiegeld door de onderhandelingen van de raad met de Industriële Maatschappij over „eene elektrische verlichting van de gemeente” en met de Centraal Spoorweg Maatschappij over de „verbreding van de verbindingsweg van den Paltzerweg met den Soestdijkschen weg”. Het jaar 1899 werd afgesloten met een batig saldo van *f* 5.006,74. Aan schulden had de gemeente een kleine zestigduizend gulden. De laatste lening uit 1899 ad *f* 12.000,- was de gemeente aangegaan om een aantal projecten te realiseren dat de gemeenschap ten goede kwam. Het betrof een verbouwing van de school en de aanschaf van nieuw schoolmeubilair, de aanleg van een riolering, de aankoop van de grond voor een nieuwe Algemene Begraafplaats en de bouw van een arrestantenlokaal.

Hoofdstuk V geeft een overzicht van de toestand van de gemeente-eigendommen, werken en inrichtingen. De toestand van de 'Eigendommen, niet bestemd voor den publieken dienst' was goed. Het betrof hier het postkantoor met directiewoning, de veldwachterswoning, de dokterswoning en twee moestuinen, van welke er een jaarlijks *f* 30,- opbracht en de andere slechts *f* 1,-. Het postkantoor met directeurswoning en de veldwachterswoning waren gesitueerd aan de Dorpsstraat 25-27. De PTT moest jaarlijks een bedrag van *f* 650,- betalen voor het gebruik van de woning en het kantoor. Of de veldwachterswoning nog als zodanig in gebruik was is niet helemaal zeker. Er worden in ieder geval geen inkomsten vermeld. Dit was ook niet het geval bij de dokterswoning. De dokter ontving jaarlijks *f* 1.000,- vergoeding van de gemeente voor het verzorgen van de armen. Toen hij in 1894 de nieuwe woning aan de Dorpsstraat 85 in gebruik nam werd zijn jaarwedde verlaagd tot *f* 800,- in ruil voor gratis bewoning van het pand. De kosten van onderhoud lagen

tussen de 15 en 21 gulden.

Tot de 'Eigendommen bestemd voor den publieke dienst en openbare gemeentewerken' behoorden het gemeentehuis, de openbare school aan de huidige Jasmijnstraat (nu SWO), het brandspuithuis en de ziekenbarak. Het gemeentehuis bevond zich in hetzelfde pand als het postkantoor. De gebouwen verkeerden allemaal in een goede conditie. Dat de onderhoudskosten hier hoger lagen was misschien de nasleep van verbouwingen die hier in 1899 hadden plaatsgevonden. Het onderhoud voor het gemeentehuis bedroeg *f* 98,45. Hier was een nieuw arrestantenlokaal gebouwd. Voor de 'Kosten van instandhouding van schoollokalen en onderwijzerswoningen' was men het dubbele kwijt, nl. *f* 195,27. De school had er het jaar daarvoor twee nieuwe schoollokalen bij gekregen. De brandspuit was ondergebracht in een stalling die tegen de dorpskerk en de toren was aangebouwd. De kosten van onderhoud: nihil. De ziekenbarak, een houten gebouwtje aan de Blauwkapelseweg, werd voor *f* 1,49 verspijkerd. De grond werd gehuurd van baron Van Boetzelaer voor *f* 10,- per jaar.

De straten in de gemeente waren, op een deel van de Bunnikseweg na, particulier eigendom. Iedere bewoner was eigenaar van het stuk straat dat langs zijn of haar grond liep. Uitzonderingen waren de beide tolwegen, te weten de Soestdijkseweg en de Straatweg, waarmee de weg van Utrecht naar Zeist werd bedoeld, alsmede de straatweg naar Amersfoort. Deze drie wegen werden in het verslag echter niet genoemd. Ook al was de gemeente dan geen eigenaar, ze zorgde er desondanks voor dat een aantal straten in de bebouwde kom onderhouden werd. Hiervoor gaf men in 1900 *f* 680,- uit. Straten die de gemeente zorgen baarden waren de Hessensteeg vanwege „den gebrekige afvoer van wat belendende huizen”, de Tuinstraat en de Akker, waarvan de toestand veel te wensen overliet, vooral in de natte jaargetijden. Ook de kosten van het verharren van een deel van de Brandenburgerweg (het deel tot de nieuwe begraafplaats aldaar) ad *f* 366,61 werden door de gemeente vergoed.

De enige vaart in de gemeente, de Biltse Grift, lag onder het bestuur van het Waterschap de Biltsche en Zeister Grift. Ook de toestand hiervan en van de bijbehorende werken was goed.

Net als de wegen waren de sloten eigendom van de eigenaren van de belendende grond. Steeds vaker ging de gemeente over tot het dempen van sloten en het leggen van riolering daarvoor in de plaats. Zo werd in 1900 de riolering in een deel van de Achterdijk (Burgemeester de Withstraat) ter hand genomen. De kosten hiervan bedroegen f 233,01; aan onderhoud was men ongeveer dertien gulden kwijt.

In het eerste deel van het hoofdstuk VI Medische en gemeente-politie werden vragen over de hygiëne gesteld. De 'openbare reinheid' van de openbare wegen was goed te noemen. De toestand van de wateren was eveneens goed, „behoudens des zomers enkele gedeelten van de Tuinstraat”. Ook de afvoer van de riolen en goten was voldoende. Bij langdurige droogte en warmte was de situatie echter niet optimaal en de gemeente, die het toezicht had, nam dan extra maatregelen. In 1900 waren deze echter niet nodig geweest.

Zoals gezegd, 1900 was een rustig jaar. Er kwamen slechts vier gevallen van 'kwaadaardige keelziekte' voor. Maatregelen om de verspreiding van de ziekte tegen te gaan waren echter niet nodig. Van de ziekenbarak werd geen gebruik gemaakt. De vergoeding voor de gemeentegeneesheer is al ter sprake gekomen. Die was f 800,- inclusief vrije woning en stal. De gemeentevroedvrouw moest het met f 200,- per jaar doen. Ook de kosten van de geneesmiddelen van de armen die ten laste van de gemeente kwamen, werden vergoed (f 102,55). Blijkens een tabel met het aantal verrichte koepokineringen begon deze medische voorziening steeds gangbaarder te worden. Het aantal inentingen bedroeg 102, wat bijna een verdrievoudiging was van het aantal van 37 in 1897. Het keuren van levensmiddelen was niet verplicht in De Bilt. Er was alleen een keurmeester van vlees die enkele malen het vrijwillig aangeboden vlees had afgekeurd. Drinkwater was op twee manieren beschik-

baar. Allereerst waren er de twee pompen die aangesloten waren op de waterleiding. Dit betrof de zogenaamde 'Bornefontaine' op de Dorpsstraat voor het pand 20-24 (zie foto omslag) en een standpijp op de Looijdijk. De kwaliteit van het water uit deze veelgebruikte pompen liet soms te wensen over, maar bijzondere maatregelen waren desondanks niet nodig. Ook op het welwater was wel het een en ander aan te merken. De gele kleur die het water had werd veroorzaakt door de ijzerrijke bodem alhier. Had het leidingwater weinig smaak, het welwater smaakte dan ook „naar ijzer”.

Ook op het gebied van de veiligheid gebeurden er geen schokkende zaken. De vier dienaren van de politie en de veldwachter namen „zoo goed mogelijk hunnen betrekkingen waar; zoveel mogelijk wordt in alle deelen der gemeente gesurveilleerd”. De enige klacht betrof de woonwageneigenaren waar men in de zomermaanden nogal wat last van had.

Branden vonden er evenmin plaats. De Inspecteur Brandmeester en zijn drie brandmeesters en even zovele commandeurs, alsmede de manschappen ter bediening van het materieel, waren in 1900 slechts bijeengeroepen tot het beproeven der brandblusmiddelen.

Petroleumlantaarns verlichtten een deel van de straten in De Bilt. De kosten hiervoor bedroegen in de vijfjaarlijkse opgave van 1901 f 360,77. Men probeerde de kosten zo laag mogelijk te houden door bij volle maan en gedurende de maanden mei, juni en juli de lantaarns – met uitzondering van die in de Dorpsstraat – niet te laten branden.

Zeven Biltse jongemannen waren in 1900 opgeroepen voor de 'Nationale Militie'. Allemaal maakten ze deel uit van de landmacht. In oorlogstijd kreeg het leger assistentie van de schutterij en in tijden van vrede moest bij onlusten de schutterij de openbare orde handhaven. De Bilt kende 36 actieve schutters en 32 passieve.

Er waren in De Bilt in 1900 drie kerkelijke gemeenten. Dit waren de Nederlands hervormde gemeente, de rooms-katholieke gemeente en een gereformeerde Kerk. De laatste had nog geen eigen dienstdoende

geestelijke. De bijeenkomsten werden gehouden in wat verbouwde huisjes in het 'steegje van Van Santen' aan de Dorpsstraat. Over de religieuze samenstelling van de bevolking werden geen mededelingen gedaan. De volkstelling van 31-12-1899 leert ons dat de bovengenoemde kerken konden rekenen op respectievelijk 2.409, 121 en 358 lidmaten.

Hoofdstuk IX geeft ons inzicht in het Biltse onderwijs. De kinderen van alle gezinden konden binnen de gemeentegrenzen terecht op de openbare lagere school in de toenmalige Tuinstraat (nu Jasmijnstraat). Het schoolhoofd werd geassisteerd door vijf onderwijzers, twee onderwijzeressen en een onderwijzeres 'voor de nuttige handwerken'. Daarnaast was er nog een herhalingschool, een zondagsschool en een bewaarschool. De laatste was gehuisvest in het huidige 'Kraaiennest' aan de Burgemeester de Withstraat 2. Vijf (parttime) onderwijzeressen bereidden de leerlingen (52 jongens en 61 meisjes) alvast voor op de lagere school.

De Bewaarschool (kleuterschool) was sinds 1873 gevestigd aan de Burg. de Withstraat 2 (foto uit 1907).

Het onderwijs was een flinke kostenpost voor de gemeente. De totale uitgaven bedroegen in 1900 f 6.982,08. Aan rijkssubsidie kwam er slechts f 1.983,33 binnen. Die subsidie was bestemd voor de onderwijzerssalarissen die samen f 5.435,- bedroegen. Daarnaast had men uitgaven voor de aanschaf en het onderhoud van schoolmeubelen, schoolboeken, leermiddelen, schoolbehoeften et cetera.

Ooit had men de droom, dat het onderwijs gebruikt zou kunnen worden als middel

tegen armoede. Door de kinderen op te leiden dacht men te kunnen voorkomen dat ze zouden eindigen als ongeschoolde werkrachten. Maar al te vaak moesten dezen het doen met los werk of baantjes die niet of nauwelijks genoeg opleverden. Ook moesten de kinderen dikwijls ingeschakeld worden om te zorgen dat er brood op de plank kwam of dat er op de jongere kinderen gepast werd als moeder het te druk had. Het gevolg was, zoals de gemeente opmerkte „dat de meeste kinderen voor hun 12e jaar van school worden genomen”. Het aantal kinderen wisselde gedurende het schooljaar. Het dieptepunt lag bij de telling in april toen de school 337 kinderen telde, 174 jongens en 163 meisjes. Het grootste aantal kinderen telde de school in oktober, nl. 378 kinderen. Niet minder dan 239 kinderen genoten kosteloos onderwijs. Van de 78 kinderen die in 1900 de school verlieten gingen 23 kinderen naar elders. Slechts zeven kinderen kregen een getuigschrift van voldoende genoten onderwijs. Rond 1900 kende De Bilt nog steeds een groot aantal daggelders, toen steeds vaker arbeiders genoemd. Een deel had gelukkig min of meer vast werk op de landgoederen of als (inwonende) knecht bij een boer of een van de ambachtlieden. Werden ze werkloos dan trokken ze vaak – net als de echte daggelders – weer naar elders. In de winter had dat weinig zin, omdat dan overal werkloosheid heerste. Werden ze ziek of te oud om te werken dan waren ze veelal aangewezen op de bijstand. Over de Armenzorg merkt de gemeente op: „de toestand was gelijk aan vorige jaren. Voor- en achteruitgang viel niet waar te nemen”. Dit hield in dat de Algemene Armencommissie werk verschafte gedurende de winter. Veertig werklozen werden bezig gehouden met het zagen van bomen tot brandhout en het kloppen van stenen. Het hout werd verkocht en de geklopte stenen werden gebruikt om de Biltse straten te verharderen. Men had wel eens een poging gedaan het puin te slijten aan andere gemeenten, maar dit lukte niet omdat daar eveneens gedurende de winter stenen geklopt werden. Daarnaast werden er elf gezinshoofden ad f 643,70 direct door de gemeente van onderstand voorzien. Dit

waren personen die niet bij de kerkelijke armenzorg terecht konden. Hoeveel mensen door de kerken werden onderhouden, wordt niet in het jaarverslag genoemd. Van deze gegevens werd een tabel overgelegd aan de provincie. De tabel is overigens niet meer aanwezig in het archief. Uit de Diaconieboeken blijkt evenwel dat er in 1900 een kleine vierduizend gulden gespendeerd werden aan armenzorg, een bedrag dat vergelijkbaar was met dat in voorgaande en latere jaren.

Kees Floor (rechts op de foto) was in 1900 pachter op boerderij De Spiering, die deel uitmaakte van het landgoed Houdringe. De foto werd gemaakt kort voor de afbraak in 1902. De overige personen zijn v.l.n.r. Kees Floor uit Maarssen, de weduwe van C. Floor sr., (raadslid) Steven Floor, Evert van Eck van boerderij Beerschoten, melkboer Wijnand de Jong en knecht Mees Appeldoorn (met hond).

De Bilt was rond 1900 een echte agrarische gemeente. 54 landbouwers telde de gemeente toen nog, 43 pachters en 11 boeren-eigenaren. Over *Landbouw en veeteelt* (hoofdstuk XI) heeft men het volgende te melden: „In vergelijking met het vorige jaar was de algemeene toestand van de gewassen ongunstiger, van het vee gunstiger, van de veefokker, zuivelbereider en vetweider eveneens gunstiger”. Dat het met de landbouw niet zo goed ging lag niet aan 'misgewassen' die het gevolg waren van natuurinvloeden of ziekten, maar eerder aan de lage prijzen voor granen en aardappelen. Een tabel leert ons dat juist het merendeel van de landbouwgrond gebruikt werd voor de verbouw van granen (74 ha tarwe, 181 ha rogge, 80 ha haver en 10 ha boekweit). Aan peulvruchten werd 31 ha besteed en 98 ha aan knollen als aardappelen (74 ha), mangelwortelen (16

ha), koolrapen (5 ha) en suikerbieten (3 ha). Rode klaver werd verbouwd op 9 ha grond, maar een tweede oogst op dezelfde grond was beduidend hoger dan de eerste (resp. 27.000 kg en 36.000 kg). Ook 60 ha van de roggegrond had een tweede oogst.

Met de veeteelt ging het goed, ondanks wat gevallen van mond- en klauwzeer en miltvuur. De overgang van landbouw naar veeteelt was in De Bilt al vóór 1850 in volle gang. Steeds meer boeren specialiseerden zich zodat in het jaarverslag wordt gesproken van „veefokker, zuivelbereider en vetweider”. Het aantal runderen, inclusief springstieren, mestvee en trekossen, bedroeg in 1900 1.230 stuks. Een flinke vooruitgang ten opzichte van 1852 toen de gemeente in totaal 881 runderen telde. Het aantal varkens was in de loop der eeuw eveneens gestegen, maar omstreeks de eeuwwisseling liep dit weer terug tot 518 stuks. De oorzaak hiervan is ongetwijfeld het feit dat de handel in varkens in de voorafgaande jaren ongunstiger was dan daarvoor. Spectaculairder was de daling van het aantal schapen. In 1852 hadden de Biltse boeren nog 1.058 schapen; in 1886 waren dit er nog maar 515 en in 1900 zelfs nog maar 217. Het verdwijnen van de schaapskudden was inherent aan het verdwijnen van de heidevelden in (het huidige) Bilthoven. De grootgrondbezitters in onze gemeente hadden deze velden in de loop van de negentiende eeuw voor een groot deel beplant met bomen. In 1900 was bijvoorbeeld al ruim 1.170 ha beplant met bos (tegen ca. 878 ha in 1853). Regelmatig waren er openbare verkopeningen op de landgoederen waarbij het gekapte hout werd verkocht. Het pluimvee in de gemeente overtrof het aantal inwoners. Het merendeel van de in totaal 3.167 stuks waren hoenders (2.960). Daarnaast waren er 124 eenden, 44 ganzen en 39 kalkoenen. Hoeveel bewoners de twee duiventillen in de gemeente hadden, liet men wijselijk in het midden. De twaalf boomgaarden in de gemeente met een totale oppervlakte van 40 ha deden het in 1900 eveneens goed, net als de boomkwekerijen die een totale oppervlakte van 24 ha hadden.

Van de industriële revolutie die zich om-

streeks de tweede helft van de negentiende eeuw in Nederland voltrok, was in De Bilt nog niets te merken. In de jaren dertig waren twee pogingen gedaan om ter plaatse van het oude politiebureau aan de Dorpsstraat 25-27 een rijtuigenfabricage te beginnen.

Ingenhoes en Buitenweg hadden meer succes met hun fabriek aan de overzijde van de straat. Hun rijtuigen werden zelfs geëxporteerd naar voormalig Oost-Indië. Alles werd echter nog met de hand gedaan. In 1901 werkten er 29 volwassen mannen in de fabriek en drie jongens. De grootste werkgevers in de gemeente waren echter de drie kwekers. Hier werkten 44 mannen en 12 jongens. Ook bij de timmerlieden, de schilders en de bakkers vonden de mannen emplooi. Het complete overzicht kunt u zien in de tabel uit (het vijfjaarlijkse overzicht van) 1901.

VOORNAAMSTE AMBACHTEN IN 1901	AANTAL	VOLWASSEN ARBEIDERS		KINDEREN	
		MANNELIJK	VROUWELIJK	MANNELIJK	VROUWELIJK
Kwekers	3	44		12	
Fruittelers	1				
Schilders	3	20			
Timmerlieden	6	24		4	
Metselaars	2	6			
Bakkers	8	19		5	
Wagenmakers	2	4		1	
Kleermakers	2	4		1	
Slagers	4	6		3	
Schoenmakers	4	6		2	
Bleekers	1	6	5		
Behangers	4	8		5	
Loodgieters	2	4		2	
Smeden	4	8		5	
Zadelmakers	2	3		1	
Kuipers	1	1			
Rijwielherstellers	3	3		1	
Molenaar	1	3			
Warmoezier	1	3		1	

Overzicht van de voornaamste ambachten in 1901.

Van deze ambachtelijke bedrijven was alleen de korenmolen nog maar voorzien van een stoomketel. De buitenlandse handel beperkte zich tot producten van de reeds genoemde rijtuigenfabriek, inmiddels omgedoopt in de NV De Biltse Rijtuigfabriek, de planten van de kwekerij van de firma Groenewegen en Zoon en de landbouwgereedschappen van het handelshuis van Blass & Groenewegen. Het dertiende en laatste hoofdstuk behandelt de *Inrichtingen, in verband staande met uitoefening van handel en andere bedrijven*. Van belang voor De Bilt waren alleen de punten a en b, respectievelijk 'Middelen van vervoer te water' en 'Middelen van vervoer

te lande'. Over het eerste had de gemeente alleen de mededeling dat er een pakschuitendienst op Utrecht bestond. Bedoeld wordt hier natuurlijk de scheepvaart op de Biltse Grift. Reizigers en goederen over land konden vervoerd worden met de Nederlandsche Centraal Spoorweg Maatschappij. Behalve de spoorwegen exploiteerde deze maatschappij ook de paardentram tussen Zeist en Utrecht. Daarnaast telde de gemeente 'eenige boden' die met paard en wagen eveneens goederen vervoerden.

Van de grote veranderingen die er voor De Bilt in het verschiep lagen is in het jaarverslag nog nauwelijks iets te merken. De moderne tijd komt slechts enkele keren in het Jaarverslag van 1900 ter sprake. In de gezondheidszorg zien we dat men zich steeds meer bewust wordt van zaken als hygiëne, de aanleg van riolering en het belang van de inenting tegen pokken.

Daarnaast waren er natuurlijk de onderhandelingen over de aansluiting op het elektriciteitsnet. Hoe die afliepen leest u in een volgend artikel.

De leerplicht die in 1900 werd ingevoerd, wierp niet direct zijn vruchten af. De gemeente klaagt nog steeds dat kinderen voor hun twaalfde van school worden genomen en ook de aantallen leerlingen variëren gedurende het jaar.

Rond 1900 werd ook de eerste villa nabij het station gebouwd en spoedig volgden er meer. Het zou niet lang meer duren of men vond het nodig de nieuwe kern van een eigen naam te voorzien. Ook over de woningbouw rond de eeuwwisseling leest u meer in een volgend artikel.

De nieuwe bewoners brachten een duidelijke verandering in de sociale structuur mee. Het plattelandsdorp veranderde steeds meer in een forensendorp. De traditionele ambachtslieden verdwenen meer en meer. Moderne geautomatiseerde bedrijven kwamen er voor in de plaats. De boeren wisten zich alleen nog te handhaven aan de grenzen van de gemeente. Wuivende korenvelden en schaapskudden behoren voor altijd tot het verleden. Gras en voedermaïs maken nu de dienst uit op de grond die nog beschikbaar is

voor de landbouw.

Van de invoering van het algemeen kiesrecht, de veranderingen in de sociale wetgeving, de ontkerkelijking, de technische vooruitgang en ga zo maar door, had men 100 jaar geleden nog geen weet. Wat onze nakomelingen de komende 100 jaar te wachten staat, wordt hopelijk eveneens in een volgend artikel uit de doeken gedaan. U en ik zullen helaas niet meer kunnen nagaan of deze verwachtingen dan ook uitgekomen zijn.

Bronnen:

- GAB nr. 210, Jaarverslag 1900.
- Uitkomsten der 8e tienjaarlijkse volkstelling d.d. 31-12-1899 (Den Haag 1901).
- Drees, E.J., *Armenzorg in De Bilt 1845-1912* (kandidaatscriptie 1986).
- GAB nr. 522, Notulen van de Commissie van onderstand ten behoeve van de algemene armen.
- HUA nr. 37, Bijlagen bij de Diaconierekeningen 1886 t/m 1900 uit het Archief der Nederlands hervormde gemeente De Bilt, nr. 130.
- GAB nr. 513, Landbouwverslag 1900.

HET BILTSCHME MEERTJE III **”IJsclub Het Biltse Meertje”.** **De jaren tot de verhuizing**

Hans de Groot

„Nu het ijsseizoen 1950/1951 nadert en er een strenge winter voorspeld wordt, is het ogenblik aangebroken U enkele mededelingen te doen, opdat het contact tussen de leden en het bestuur blijft bestaan. Wij allen weten, dat te Bilthoven jaarvergaderingen slecht bezocht worden. Betekent dit gebrek aan belangstelling van de leden enerzijds of volledig vertrouwen in het bestuur anderzijds? Het blijft slechts gissen en daarom thans ter zake: De ijssport brengt mede, dat iedere ijsliefhebber als het vriest en er ijs is, plotseling uit zijn winterslaap ontwaakt en maar één verlangen heeft: schaatsenrijden !! Maar - schaatsenrijden houdt in een baan met accommodatie - en schaatsen. Welaan, wij kunnen U met blijdschap mededelen, dat baan en clubgebouw reeds in gereedheid zijn gebracht om t.z.t. hun leden te ontvangen”.

Waarlijk een fraai begin van de uitnodigingsbrief voor de Algemene Vergadering op vrijdag 8 december 1950 in Hotel De Leyen te Bilthoven. De presentielijst van deze vergadering geeft erg duidelijk aan dat de leden gekozen hadden voor volledig vertrouwen in het bestuur. Slechts acht hadden gehoor

gegeven aan de uitnodiging, onder wie ook nog twee kascommissieleden. Deze vergadering werd afgesloten door het bestuur bestaande uit de heren H.J.Jager (voorzitter), H.G.Smoolenaars (secretaris), A.H. van der Sterre Sr. (penningmeester), C.W.van Houten, J.G.L.Röder, A.H.van der Sterre Jr. M.A.Rutges, P.van Raalte en het erelid J.Kluft, die tot zijn vertrek naar Nederlands-Oost-Indië al jaren lang bestuurslid was geweest.

De optimistische verwachtingen van het bestuur werden gelukkig enigszins waargemaakt. De waterstand in het meertje begon tijdig te stijgen en toen het kort voor Kerstmis begon te vriezen kon de baan van 26 december tot 1 januari open. De penningmeester kreeg bijna f 675,- binnen als